

EBAUSK & EBAREAALSUS

Ulrika Paemurru

Magistritöö
Eesti Kunstiakadeemia
2023

Juhendajad:
Urmas Lüüs
Darja Popolitova

EKA Eesti
Kunstiakadeemia

Magistritöö

ERBAUSK & ERAREEADALSUS

Ulrika Paemurru
Eesti Kunstiakadeemia
2023

Juhendajad:
Urmas Lüüs
Darja Popolitova

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

1. käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;

2. kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;

3. luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selle sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;

- kuivõrd repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt. Keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

18.05.2023

Ulrika Paemurru

/allkirjastatud digitaalselt/

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele:

18.05.2023

MA Darja Popolitova

/allkirjastatud digitaalselt/

MA Urmas Lüüs

/allkirjastatud digitaalselt/

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
I OSA	9
1. PEAMISTE MÕISTETE KAARDISTAMINE	10
2. EBAUSKLIKUD LOOD	12
2.1. SEEBIKUJULINE KIVI	12
2.2. HOROSKOOP	13
2.3. LEITUD RAHA	14
2.4. UUE ENERGIAGA RIIULID	15
2.5. ENAM HULLEMAKS MINNA EI SAA	16
2.6. TAROKAARDID	17
2.7. VIIEÕIELEHELINE SIREL	18
2.8. GRANAATRIIPATS	19
2.9. VIIMANE KARTUL	20
2.10. ÄRA VILISTA	21
2.11. TASKUKASTANID	21
3. EBASELGUS	22
II OSA	25
4. LOOMETÖÖ REFLEKTSIOON	26
4.1. PEAHTED	26
4.2. KAS MERI ON ALLES?	27
4.3. ÄRA ANNA ALLA	28
4.4. RITUAAL HELI JA TULEGA	29
5. VIRTUAALNE EBAREAALSUS	30
KOKKUVÕTE	33
ABSTRAKT	35
ABSTRACT	36
KASUTATUD KIRJANDUS	37
PILTIDE NIMEKIRI	39

SISSEJUHATUS

Teadusliku revolutsiooniga 16. sajandil algas üleminek uuele uskumise viisile: maailmast, milles maagial ja müstikal oli loomulik osa, maailmasse, kus asjad, mida ei saa näha ega mõõta, ei ole tõsiseltvõetavad. Uues valgustatud maailmakorras valitseb mõistus tunnete üle, ratsionaalne pea kontrollib instinktidele rajanevat keha-masinat ning meid ümbritsev koosneb binaarsetest lahterdustest ja loogilistest lahendustest; õigest ja valest, põhjustest ja tagajärgedest. (St. Pierre 2019: 93–94) Samas, me elaksime justkui kahes maailmas korraga: me teeme teaduses suuri edasihüppeid ja vaatame lootusrikkalt selgema tuleviku poole, aga ei suuda lahti lasta oma aegunud ebaratsionaalsetest uskumustest või ebauskuide tekkimise kombest üleüldiselt. Teaduse võidukäik oleks ideaalis pidanud nii usu kui ka ebausud kõrvaldama ning pakkuma loogilisi, lahtiseletatavaid ja kontrollitavaid lahendusi kogu maailma toimimisele. Ometi ei ole aga nii juhtunud – või vähemasti ei ole inimesed kõik või täiel määral nende lahendustega päri ning otsivad edasi. (Verbeek 2005: 21)

Eestist rääkides mainime tihtipeale uhkusega, et me oleme üks ateistlikumaid riike maailmas. Samas näitavad viimase aastakümne sees tehtud rahvaküsitlused, et enamik inimesi usub millessegi üleloomulikku – näiteks karmasse, ennetesse, inglitesse või talismanidesse. (Hiimäe 2016: 24) Meie ateismi võib seletada ka Nõukogude okupatsiooni religioonivastase hoiakuga. Pärast Nõukogude Liidu lagunemist oleksime aga võinud pöörduda tagasi kristluse juurde – nagu seda tegid paljud teised vast-iseseisvunud riigid – kuid meile avanes ka läänemaailma kirju uskude väli, sealhulgas New Age ja huvi kohalike muinasuskumuste vastu ning tulemuseks on pigem ebamäärased seisukohad ja usuleigus. (Remmel 2012: 206–209) Mulle paistab, et ka meie digi-edulood rõhutavad ja süvendavad tunnet, et ebaratsionaalsus on „patt”. Viimase aktsepteerimine justkui õõnestab teadusliku mõtteviisi autoriteeti ning teaduse kummardamise kõrval on igasugune usk seega eausk.

Mulle tundub, et teadusliku mõtlemise ja ebausklikkuse vahel laiuks justkui kuristik. Häbi – või vastupidi trotslik – on tunnistada, et loen horoskoopi või otsin välja unenägude seletusi. Veelgi raskem on iseendale tunnistada, et ma ehk natuke võtan seda isegi tõsiselt. Kas on võimalik pidada ennast mõistlikuks, tänapäevaseks inimeseks ja samal ajal uskuda ideedesse, mis on ebamäärased ja läbiuurimata; mida ei ole võimalik teaduslikult kontrollida või mis ei tule teaduslikust allikast? Ma tegelikult ei pea end eriti ebausklikuks inimeseks., kuid see häbi ja konflikt, või isegi tabu, mida ma tajun nende ideede juures, tundub mulle kuidagi kummaline, tagurlik. Kuidas lepitada endas neid kahte maailmavaadet – teaduslikku ja ebausklikku – ja seda mitte kogemata või erisust unustades, vaid olles nende alateadlikust vastandusest teadlik? Kuidas ma saan kaasaegse haritud inimesena öelda, et ma olen eausklik?

Järgnevates peatükkides proovin lahtimõtestada, mida eausk minu jaoks tähendab; milliseid eausklikke praktikaid ma oma igapäevaelus märkamatult või enesestmõistetavana kasutan; ning kas või kuidas mulle nendest kasu on. Alustan oma uurimuse esimest poolt olulisemate mõistete lahti seletamisega. Teises peatükis kirjeldan ja analüüsin oma isiklike kogemusi mitmete eausklike praktikatega ning kolmandas mõtestan ja kontekstualiseerin neid kogemusi.

Käesoleva tööga kaasneb ka praktiline osa, mis on mõeldud toetama uurimuse kirjalikus osas arutletud ideid. Reflekteerin töö teises osas oma interaktiivse loomeprojekti üle, milles toon kokku peaehted, videod, virtuaalreaalsuse (edaspidi VR) ja ebausku temaatika. Töö praktilises osas näitan peaehte, video ja VR videote teel oma kogemusi eausklike või spirituaalsete praktikatega ning jagan läbi VR-i seda kogemust ka vaatajaga. Peaehte käitub käesolevas projektis seega nii praktilise tööriistana – olles VR tehnoloogiat kandev kiiver – kui ka rituaalse atribuudina, mis viitab oma vormi, välimuse ja aksessuaaridega erinevatele eausklikele traditsioonidele. Toon traditsiooniliselt pigem arhailise loomuga eauskude kõrvale uued tehnoloogiad, antud juhul VR-i, rõhutamaks, et eausklikud kombid on jätkuvalt meie ümber ning, et kuigi maailm areneb aina

kiiremini ja muutub aina võõramaks, siis meie teadmistejanul ja kujutlusvõimel põhinev mõtteviis on jäänud samaks – me lahendame uusi probleeme vanade tuttavlike võtetega.

Ma otsustasin valida oma töö põhiteemaks just ebaus, kuna ebausul on märksõnana pigem halb maine. Mulle paistab, et see ei ole niivõrd termin konkreetse mõtteviisi märkimiseks, kuivõrd laimusõna iga uskumuse kohta, mis tundub pealtvaatajale tobe. Seeläbi väljendab ta minu jaoks täpselt seda väsitavat valehäbi, mida ma tunnen, kui mõne ebauskliku mõttega endale vahele jään. Ma proovin oma uurimusega leida enda jaoks tasakaalu ebauskliku ja teadusliku vahel. Soovin õppida hindama nii seda ebamäärasust kui paradoksaalselt ka suuremat selgust ja rahu, mida eausklikud praktikad saavad oma praktiseerijale pakkuda.

105A

1. PEAMISTE MÕISTETE KAARDISTAMINE

Ebausku võib iseloomustada ühiskondlikul tasandil näiteks hierarhilise organiseerituse puudumisega, kuid usust teeb ebausku kõige enam ehk siiski kontekst: kõik, mis ei vasta inimese või ühiskonna põhiusu teesidele, võib olla ebausku. Ebausku on seega justkui vähemususkumus, mahasalatud, -surutud või isiklik ususüsteem, mida kaaskondsed ei pea tundma ega pruugi jagada. (Schmitt 2000: 28–29) Ebauskuks ei nimetata aga ainult kergeid ebaratsionaalseid kõrvalekaldeid, vaid usk üleloomulikkude võib laieneda ka teaduse ja realistlike põhjuslike seoste täieliku kõrvaleheitmiseni. Kinnisilmi nõidadele, talismanidele või vandenõuteooriatele toetumine võib ohtu seda nii inimese enda kui ka tema lähedaste elu ja tervise. (Annus 2017: 76–88) Seetõttu kipub sõnal „ebausku” olema ka halb maine. Käesolev uurimus ei keskendu aga pikemalt sellistele äärmustele. Ebausku, millele ma viitan, võiks kirjeldada pigem igapäevaste ebaratsionaalsete harjumustena. Tegemist võib olla nii unustusse vajunud ja seeläbi oma terviklikkuse kaotanud maagiliste või paganlike ideedega kui ka uskudele üleüldiselt omaste mõtteviiside individuaalse rakendamisega. (Kõiva 2011: 5–6) Ma pean siinse uurimuse kontekstis uskumuste, ebausku ja organiseeritud religioonide toimimise ja tekkimise viise baastasandil väga sarnasteks protsessideks ning seetõttu vastandan oma töös ka uskumist kui sellist – ehk mingis mõttes inimese subjektiivset kogemust – teaduse võimalikult objektiivsele suhtumisele.

Teaduslik meetod on teaduslike uuringute puhul laias laastus üldkehtiv mõtteviis, mille põhilised elemendid on uurimisobjekti erapooletu vaatlemine, teooriate loomine ja nende korduvate katsete abil tõestamine – või muidugi ka ekslikuks tunnistamine. Väga oluline on objektiivsuse säilitamine, kriitiline meel ja avatus uute faktide ilmnemisel teooriaid korrigeerida. (Nilsson 2014: 75–82) Need praktikad on heaks eeskujuks mitte ainult teaduses, vaid ka igapäevaelus uute arvamuste kujundamisel ning käesolevas töös kasutan sõna „teadus” tähistamiseks

kriitilist mõtlemist ja objektiivset suhtumist maailma, eriti kus see on konfliktis subjektiivse kogemuse ja isikliku arvamuse eelistamisega.

Subjektiivsest kogemusest rääkides mainin ka tähenduse loomist ja tähenduslikkust ning selles kontekstis on heaks näiteks ehete roll meie elus. Projektis „Meanings and Attachments” (Rana 2002–) palub autor Mah Rana inimestel rääkida ehetest, mida nad hetkel kannavad. Kogutud lood on väga erinevad: mõni ehib end praktilistel kaalutlustel, töökoha või piduliku ürituse jaoks; teise jaoks on ehted harjumus või ta ei leia neis muud tähendust peale ilu; aga suur hulk kannab ehet mõne koha, sündmuse või lähedase inimese meenutusena, religioosse või ilmaliku kuuluvuse tundmiseks või ka kaitseamuletina. Ma näen ehteid paljuski kui tähendusega laetud objekte ning kuigi ehetel on tihti ka rahaline väärtus – väärismetalle ja vääris kivie saab pidada investeeringuks – siis suur osa ehetest on meile olulised just isiklikul tasandil. Tähenduslikkus on minu jaoks loo jutustamine või isikliku müüdi loomine millegi ümber; objekti faktilisele funktsioonile uue, tihti võõrastele märkamatu tähenduse lisamine. Sarnast tähendusloomet võib leida ka ebausku dega seotud objektide juures ning nendega võivad omakorda kaasneda ka rituaalid, mis on lisatähendusega laetud tegevused.

Rituaal on toiming, mis nõuab pühendumust ja/või spetsiaalseid atribuute. Rituaalid on traditsioonidest kantud; korduvad, korratavad ja kordustest koosnevad; regulaarselt esinevad aga ka igapäevase jaoks ainukordsed. Rituaali eesmärgiks võib olla mõne probleemi lahendamine (sh ravimine, palvetamine ja ennustamine), millegi uue loomine (sh initsiatsioonirituaalid, abielu jpm tseremooniad) või ka millegi vana tsükiline taasloomine (sh uue aasta tervitamine ja aastapäevade tähistamine) ning rituaal võib sealjuures olla nii ettevalmistav toiming kui ka muutust läbiviiv kogemus ise (Sheldrake 2020: 120–126, 138–139). Igapäevastel ebausku del puudub aga see mastaap, mida leiab organiseeritud religioonide juures; puudub see hirmusegune transs. Need rituaalid on palju argisemad, peaaegu tähelepandamatud; nii tavalised, et sa unustad, et sa just

midagi kummalist tegid. (Hiemäe, 2012: 46–47) Ebausü kontekstis on rituaal näiteks ärasõnumise vältimiseks kolm korda üle öla sülitamine ning omamoodi kestvuserituaal, pidev toiming, on talismani, ripatsi või õnnesärgi kandmine, õnnelikuvikese või mündi taskus hoidmine. Käesolevas uurimuses räägin ma rituaalist kui toimingust, mis sooritatakse igapäevaelust rohkem või vähem eristuva pühendumisega ning, mille eesmärk on läbi sümbolite, sõnade vm keele rituaalis osaleja reaalsust muuta.

2. EBAUSKLIKUD LOOD

2.1. Seebikujuline kivi

seebikujuline kivi

Märkamatu on mu ellu siginenud mitmeid ebausust kantud esemeid ja tegevusi. Näiteks on mul mantlitaskus kulunud seebitükki meenutav kivike. Leidsin selle Covid19 pandeemia alguses ühest esoteerikapoest ning õhukeseks seebiks kulutatud seep tundus tore sümbol ülemaailmse kätepesu kampaania taustal. Mu voodi kõrval ripub unenäopüüdja, odavast plastikust, aga õe kingitud. Mulle meeldib enne magamajäämist pilguga tema mustrite labürindis seigelda. Raamaturiulis ripub taskurätikumõõtu kangatükk, millele on trükitud –

ilmselgelt masstoodanguna – jumalus, kes pidavat raha majja tooma. Sain selle Tais ühe munga käest ja see on armas suveniir, kena kaunistus – ja ma ei usu ju tema toimimisse tegelikult, aga raha läheb ikka tarvis, nii et win-win... See tuleb meelde ühe Slavoj Žižeki parafraaseeritud anekdoodi: teadlasele tuleb sõber külla ja näeb tema ukse kohal hobuserauda. Sõber küsib: „Kuule, miks sul see siin on? Sa oled ju teadlane, sa ei usu ju ometi sellesse värki?” Teadlane vastab:

„Loomulikult mitte. Aga mulle öeldi, et see toimib isegi siis, kui sa sellesse ei usu!” (Žižek 2009: 51) Ma mängin selle mõttega, et need asjad mu kodus tähendavad midagi; ma annan eksperimendi mõttes neile tähenduse ja teesklen, et see on päris; et see ei ole teesklus. Samas, tähenduse leidmine on ehk teesklus, aga usk peab ju lõpuks olema päris? Blaise Pascal on pakkunud välja teooria, et isegi kui jumala olemasolek on ebatõenäoline, siis tema uskumisest inimesele saabuv kasu – olenemata sellest, kas ta on siis lõpuks olemas või mitte, aga eriti muidugi siis, kui ta on olemas – kaalub märkimisväärselt üles mitte-uskumise vähesed head küljed. Nõnda, et kasulik on uskuda, isegi kui sa oled üsna kindel, et usutatavat ei ole olemas (Pascal 1998: 131–137).

2.2. Horoskoop

Tunnistan pisut vastumeelselt, et ma loen horoskoope – niimoodi möödaminnes või tujutõstmiseks, ma arvan. Ma ei mõtle selle peale, kas ma peaks neid uskuma või mitte. Ma tean, et nad ei ole päris, aga ikkagi otsin ma sealt sarnasusi päris eluga. Kas see on ainult mäng? On paremaidki mängu, mida mängida. Mulle tundub ka, et iga kord, kui ma ütlen seltskonnas, et ma lugesin midagi

horoskoobist, pean ma vestluskaaslastele kinnitama, et mõistagi ei usu ma seda tegelikult, ma lihtsalt lugesin nalja pärast; lihtsalt see juhuslik kokkulangevus on naljakas... Aga miks ma siis ikkagi loen horoskoope, kui ma tean, et see on ebateaduslik jama; et sealt ei ole võimalik tegelikult midagi teada saada ja, et meelelahutuseks on ka paremaid viise?

See, et me jätkuvalt kasutame erinevaid ebaususteeme viitab ehk sellele, et horoskoopidel, kristallidel, õnnesärkidel ja muul taolisel igapäevasel ebausul peab olema mingi tähendus, põhjus või kasu, mis ulatub kaugemale nende pinnapealsest faktilisest infost, mida meie teaduslik-loogiline maailm ei suuda lõpuni vastu võtta. Miks sellised ebausud üldse tekivad? Mille jaoks neid vaja on? Või kas neid on üldse vaja? Ehk peakski nad lahti seletama ja seeläbi kõrvaldama? Võtame näiteks needsamad horoskoobid: mida nad proovivad pakkuda oma lugejale? Horoskoobid ilmuvad aasta, kuu, nädala või päeva alguses ning räägivad sellele järgnevast perioodist. Sisuliselt on tegu personaalse tulevikuennustusega: vastavalt sünnikuupäevale ja tähtede-planeetide seisule langeb sulle osaks õnn või ebaõnn; ees ootavad kas edukad ettevõtmised või on põhjust karta, et tabab mõni ootamatu õnnetus. Ajalehtede tagakülgedel ilmuvad horoskoobid laskuvad harva detailidesse, ei luba üht ega teist sündmust konkreetselt, räägitakse vaid tõenäosustest – ning see omakorda lubab loetud edasi uskuda isegi kui kuulutatud õnn-õnnetus ei saabu. Lisaks, kui õnnetus ei saabu, siis seda mõistagi just tänu tähelepanelikkusele, milleni horoskoop oma lugeja juhatab. Horoskoobi lugemise motivatsiooniks võiks olla seega soov tulevikku ette teada ning olla selleks võimalikult valmistunud.

2.3. Leitud raha

leitud raha

Ma ei mäleta, kas ma lugesin seda kuskilt või mõtlesin selle ise välja, aga kui ma leian tee pealt raha – enamasti muidugi kõigest mõne punase sendi või ka lihtsalt midagi toredat, säravat – siis ma võtan seda kui head märki; märki, et ma olen õigel teel; et ma olen valinud õige suuna, teinud õige otsuse. „See on hea märk” – ma kasutan seda väljendit päris tihti ning hea meelega ütlen seda ka teistele, kes midagi leiavad. Ma ei teagi, kas ma teen nalja või mitte. Ma arvan, et alguses tegin, aga nüüd, tegelikult, mõtlen et... miks ka mitte. Kui ma ei oleks teinud neid valikuid, mida ma tegin, siis ma ei oleks ju selle punase sendi arvelt

„rikastunud”. Järelikult see oli õige valik ja järelikult see on hea märk ning miks mitte loota, et ka eesootava jaoks.

Tundmatu tulevik põhjustab muret, ebakindlust ja hirmu, tuleviku ennustamine aga aitab selleks tundmatuks valmistuda. Tundub, et püüd omada mingitki kontrolli või leida kaosest seaduspärasid, mis aitaks maailmaga toime tulla, võiks olla ka teiste ebauskuude taga. Tuleviku kohta võib vihjeid saada kaartidelt, vaimudelt või tähtedelt; ootamatusteks aitavad valmis olla talismanid ja nähtamatutelt jõududelt edu palumine; ning ravimisega seotud ebausud, kivid-kristallid või pühapaikade külastamine aitavad raskest minevikust-olevikust jagu saada ja loovad seeläbi juba paremat tulevikku. Ka surmahirm on mingis mõttes tundmatu kartus. Ebauskuude üheks suureks motivatsiooniks võiks olla seega hirm tundmatuse ees. Seesama hirm on muidugi tõukejõuks väga suurele osale inimtegevusest – sealhulgas ka teaduse arengule. Mulle paistab ühe inimeseks olemise nurgakivina, et meil on vaja teada, kuidas asjad töötavad, leida seletusi ja alguspunkte, sest mida me ei tunne, seda me kardame. (Nilsson 2014: 31–33) Selleks, et hirmu vähendada peame me taandama maailma keerukust enda jaoks mõistetavale tasemele, olgu selleks tasemeks siis muinasjutt, müüt või tehnilised joonised. Me loome narratiive ja lihtsustusi, leiame mustreid ja põhjuslikke seoseid, et oma igapäevaellu rohkem selgust tuua ning seeläbi kasutada rohkem sisseõpitud, harjumuslikke reaktsioone, selmet toetuda energiamahukamale analüüsimisoskusele ja iga kord „ratast leiutada”, kui kohtame midagi vaid pisut erinevat siiani nähtust. (Nilsson 2014: 11–14)

2.4. Uue energiaga riulid

Ma olen raamatukaupluses, kohvikus, ehtegaleriis ja muuseumipoes töötades märganud kummalist mustrit: kui mingis riulis asju ümber sättida või natuke tolmust puhastada, siis hakkavad kliendid kohe seal olevate asjade vastu huvi tundma. Vahet ei ole, kas riulile on tehtud täielik puhastuskuur või lihtsalt paar asja

ringi tõstetud – ebamäärase sisuga kapp, mille vastu ei ole keegi kuude viisi huvi tundnud, on järsku mitme huvilise poolt sisse piiratud. Ma olen seda arutanud ka kolleegidega, kes on täheldanud sama fenomeni. Millest see tuleb? Tundub nagu asi ei oleks selles, et riulid näeks väga teistmoodi välja – tavaliselt ei ole tolmukord olnud nii piinlikult paks – ja kui ka näeks, siis üldiselt ei ole need püsikunded, kes selle nähtuse lõksu langevad. Tundub, justkui oleks mu sekkumisega tekkinud riulile juurde mingi „energia” – minu riulile pühendatud tähelepanu

tõmbab nüüd ka teiste tähelepanu. See tundub maagiline ja täiesti seletamatu, kuigi tõenäoliselt on see nähtus sama eba-paranormaalne nagu Murphy seadused. Me märkame ja jätame meelde ainult juhtumeid, mis klappivad meie juba tekkinud muljega ning jätame tähelepanuta kõik korrad, mis sellesse mustrisse ei sobi. (Malinowski 2020: 87) Ja sellegipoolest... ei saa lahti tundeist, et seal on midagi enam.

2.5. Enam hullemaks minna ei saa

Kõikides ebausklikes toimingutes saan ma rahuliku südamega kahelda – lugeda kaarte, kanda talismane, soovida-palvetada, loota head õnne tagajärgi kartmata – kuid ärasõnumishirm poeb iga kord naha vahele. See hirm on nii levinud, et ka filmidest tuttav „enam hullemaks minna ei saa” on kindel märk, et kõik läheb kohe palju hullemaks. Ja ma ütlen endale iga kord, et see on umbluu, see on jama; asju ei saa ära sõnuda samamoodi nagu ei saa ka vereproovi tulemust mõjutada palvetamisega. Sõnad ei tee asja tõeks, uskumine ei saa muuta

fakte. Ja väriseva südamega ütlen ma, et „enam hullemaks minna ei saa”, jätan kolm korda üle vasaku õla sülitamata ning terve ülejäänud päeva vaatan üle õla ja ootan vihma, mis ei saa nüüd tulemata jääda.

2.6. Tarokaardid

Mul on kodus kolm pakki tarokaarte: üks isetehtud, üks mustvalge ja minimalistlik ning üks väga kirju ja sädelev. Esimese tegin inspireerituna pigem ühest tarot kasutavast raamatutegelasest, aga avastasin varsti, et mulle meeldib kaardirea tähendusi nagu puslet kokku sobitada; leida see järjestus, milles ta oma vastuseid kõige selgemini kätte annab. Mitte, et ta annaks neid alati kergesti. Mõnikord neis ei olegi

mingit lugu, ainult vastukäivused ja ebalevad seisukohad. Enamasti siiski leidub mingi vastus, kuigi mõnikord hoopis küsimusele, mida ma ei küsinud, aga mis keerles mu peas sellegipoolest. Ma ei arva, et tarokaardid kirjeldavad objektiivselt tulevikku. Nad ei vasta jah-ei küsimustele, vaid sunnivad mind mõtlema oma probleemist mingi uue nurga alt või, vägagi tihti, annavad vastuse, mida ma juba teadsin, aga ei tahtnud tunnistada. Samas, kaartide lugemise toiming ei saa olla triviaalne, igapäevane ega täiesti tavaline, sest olgugi, et ma olen enda jaoks justkui lahti seletanud, miks tarokaardid toimivad, siis sellegipoolest pean ma neisse „uskuma”, et uskuda neist leitud vastust.

Infoallikana ei ole ebausklikud praktikad just kõige usaldusväärsemad, kuid mulle tundub, et nad suudavad pakkuda meile midagi muud. Ebausku on mõeldud pigem meie sisemaailma korrastama ning seeläbi suudab ta ka vähendada meie hirme, olgu nendeks hirmudeks siis surmahirm, elu-ärevus või tundmatu tulevik. Kaartidelt saadud ennustused ja märgid võivad panna mõne probleemi, mis meid vaevab, uue nurga alla või lihtsalt juhtida sellele taas tähelepanu ja seeläbi

loodetavasti tuua mure lahendamisele lähemale. Sarnaselt tuletavad sümbolid ja talismanid kandes pidevalt meelde oma põhjust ning lubatud kaitse- või mälestusfunktsioon pakub, kui mitte midagi muud, siis vähemalt teatavat enesekindlust. Ebausk kui hirmu ravim: mitte päris probleemide ravim, mitte et ta lahendaks tingimata konkreetseid olukordi oma füüsilise sekkumisega, vaid ta aitab lahendada seda hirmu, mis neid probleeme tekitab, süvendab või nende lahendamist takistab. Kuniks mitte usaldada ebausku hoolde kõikide elumurede lahendamist, siis kätkiva hirmu vähendamises on kindlasti väärtus omaette. (Hiimäe 2012: 21)

2.7. Viieõieleheline sirel

viieõieleheline sirel

Väikesena õpetati mulle, et kui ma leian viie õielehega sireli, siis tuleb mõttes soovida ja õis peale süüa – nii läheb soov täide. Aga sirelite söömine tundus mulle üsna kummaline ja ma lõin õnne kindlustamiseks hoopis omaenda süsteemi. Esiteks, leitud õit võib kanda kaasas – olgu siis märkmiku vahel, rahakotis, taskus või kinga sees – ning sel juhul toob ta üleüldist õnne, aga ei täida ühtki konkreetset soovi. Teiseks, võib õit peos hoides soovida ja siis ta minema puhuda. Õis kukub ilmselt küll kuhugi lähedusse maha, kuid tema soovijõud on nüüd juba kulutatud ning maast leitud õite pealt soovida ei saa.

Oma muresid ei pea alati lahendama traditsiooniliste ebausuvõtetega. Eriti just talismane kasutavate lahenduste puhul on tegemist pigem objektile isikliku tähenduse andmisega ning sel juhul ei pea tegemist olema ei kultuurideüleselt kokkulepitud teadmise ega traditsionaalse sümboli, objekti või tähendusega. Igaüks võib leida ja lisada toime omaenda vajadusest või võimalusest lähtuvalt. Näiteks, õnnesärk on väga isiklik talisman – tal puudub igasugune tähendus kõrvaltvaataja jaoks. Ta ei ole kuidagi eristatav tuhandest teisest särgist ning ta

toimib konkreetselt oma omanikule – või konkreetsele teisele, kui autor ta talismani tähendusse pühendab – ainult nendel juhtudel ja viisidel, mille jaoks ta on loodud. Võib olla, et see särk aitab ainult tööintervjuude ajal, aga mitte näiteks eksamitel; või tuleb seda kanda tingimata millegi muu all nii, et teised teda ei näeks; või ehk on tema värvil, trükitud pildil või päritolul oluline roll – selle reeglistiku loob igaüks ise oma tähenduslikule objektile. (Mauss 2006: 75–78, 94)

2.8. Granaatripats

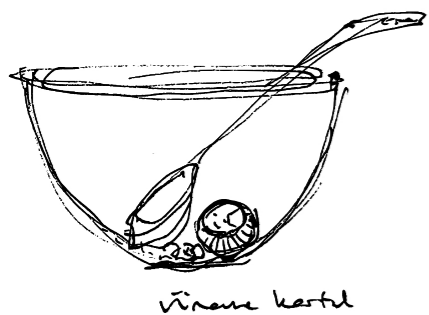
granaatripats

Ma kandsin aastaid üht ripatsit, väikest granaadikamakast, mille leidsin ühest esoteerikapoest. Ma mäletan, et päeval mil ta ostsin, sobrasin ma poes värviliste kivide karpides niisama, sihitult nagu tavaliselt, teades ka, et mul ei ole raha, et säärast pudipadi endale lubada. Ma leidsin selle punase kivikese, keerutasin mõnda aega teda sõrmede vahel ja panin siis vastutahtmist karpi tagasi. Ma jõudsin astuda umbes kolm sammu enne, kui sain aru, et ma ei saa seda kivi siia maha jätta. Ma pöörasin ümber, võtsin ta karbist uuesti välja, ostsin ära ja järgmised 6–7 aastat kaelast ära ei võtnud. Ma lõpetasin tema kandmise lõpuks lihtsalt seetõttu, et keti kinnitus läks katki ja ma ei ole siiani veel jõudnud seda parandustööd ette võtta. Selles kõiges ei ole iseenesest midagi maagilist: ma ei võta ka oma kivideta sõrmuseid ja kõrvarõngaid peaaegu kunagi ära. Aga mis siin siis toimub? Kas mulle lihtsalt meeldis selle kivi värv või kuju? Või kas see oli näide sellest, et mul oli selle kivi „energiat” endale vaja?

Ma käin esoteerikapoodides üsna tihti. Mulle meeldib viirukilõhn, mis juba tänavalt tervitab, tuulekellade kõlin, veidrad teed ja kummalised kujukesed. Ma kaevan mineraale ja muid materjale täis sahtlikestes, et leida midagi, mis kõnetaks oma kuju või värvi poolest. Mõni kivi tundub peos mõnus, mõni teine on ilusat värvi, aga

kuidagi igav, mõni on sõrmede vahel kummaliselt ebameeldiv ja mõni ei kutsu üldse kätte võtma. Peale selle, et värv, kuju ja tekstuur esteetiliselt mu valikuid mõjutavad, tundub nagu mingi instinkt oleks veel mängus – aga mis see on? Antud olukorras – antud asukohas õigemini – ei saa ma üle ega ümber sahtlikeste kõrval olevatest siltidest, mis jutustavad iga kivi omadustest. Kui mulle kivi mingil arusaamatul põhjusel ei meeldi ja ma loen sildikeselt näiteks, et see ei sobi madala vererõhuga inimestele, siis ma mõtlen: „Ahaa, muidugi, sellepärast ta tunduski halb”. Kui järgmine kivi tundub peos mõnus ja ma loen sildilt, et see annab julgust unistuste täideviimiseks, siis ma mõtlen: „Hmm, äkki mul ongi just sellest julgusest praegu puudus”. Kas see on tõsi? Ei tea. Kas selle sildi lugemine mõjutab mu arvamust või tundeid antud kivi kohta? Pigem jah. Kas seda „sisetunnet” võiks põhjendada ka muudmoodi kui kivide energia, vibratsiooni või muu sellisena? Kindlasti võib. Aga ehk ei olegi see oluline, miks meeldimise või mittemeeldimise tunne tekib. Ma tahaks sellistes olukordades pigem proovida seda tunnet usaldada ja nautida seda tähendust, lugu või müüti, mis iga objektiga kaasa tuleb.

2.9. Viimane kartul

viimane kartul

Eesti pidusid saadab igivana hirm võtta laualt viimast tükki – alati jääb kaussi üks kartul, liuale pool vorsti, nurka üksik komm ja pudine küpsis. Tundub, et tegu on mingi ebamäärase häbelikkusega, kummalise viisakuse või kompromissiga hirmus, et tahtjaid on mitu. Teistes kultuurides külas olles tuleb sarnaseid olukordi muidugi samuti ette, kuid need ei ole säärase muustrina korduv reegel ega jää tavaliselt kuigi

pikalt lahendamata. Mulle meenub kuskilt lapsepõlvest õpetus, et „viimane tuleb alati jätta haldjatele”. Igast pidulauast, igast toidust tuleb midagi jätta koduvaimudele. Mõnikord meenub see mulle nähes laua ümber kerkivat pinget

viimase tordilõigu tulevase omaniku üle ja ütlen ma seda ka teistele – ning inimesed on kohe rahulikumad. Lepitakse rõõmsalt kompromissiga, et keegi ei saa seda tükki – või õigemini, et selle allesjätmine on lausa hea ja õige. Kas „haldjate reegel” ongi tegelikult selliste olukordade lahendamiseks? Või jätame me tänapäevani viimase võtmata alateadlikust mälestusest, et koduhaljaid tuleb austada? (Hiimäe 2012: 9) Loomulikult, kui külalised on läinud, siis ma söön kausist viimase kartuli siiski ära – ega toitu ei saa ju raisata.

2.10. Ära vilista

ära vilista

seejärel seda mitte teha. Austusest maja ja kaaslaste vastu. Igaks juhuks.

Ma kuulsin alles täiskasvanuna, et toas ei tohi vilistada, muidu läheb maja põlema. Ma ei mäletagi, ausalt öelda, kas ma enne seda vilistasin kergemeelselt kõigi kodudes või oli mitte-vilistamise komme mul küljes, olgugi, et ma selle põhjust ei teadnud. Ma ei usu, et see on tõsi, mõistagi – vilistamine ei saa maja põlema panna. Ei ole kedagi, kes seda kuuleks ja tahaks vilistajat karistada leegiga. See ei ole üldse loogiline hirm. Aga ma mõtlen sellele hoiatusele nüüd iga kord, kui mul tekib soov vilistada... ja tavaliselt otsustan ma

2.11. Taskukastanid

taskukastanid

Mu ema ütleb mulle sügiseti alati, et ma pistaks mantlitasku kastani. Ma mõtlesin neist nooremamana alati kui õnnekastanitest – üks kastanimuna lihtsalt peab talv läbi taskus loksuma, muidu ei ole õige. Mõned aastad tagasi

lugesin kusagilt, et kastanid aitavad riidekoisid eemal hoida ja seetõttu pannakse kapis pikemalt seisvatele mantlitele kastaneid taskutesse. Kas mu ema teadis seda, aga lihtsalt ei taibanud mainida kunagi? Või oli ta unustanud selle kombe algse põhjuse? Või saanud selle teadmise samuti kontekstita? Ma olen unustanud küsida. Kastaneid kannan endiselt taskus. Nüüd, kus ma tean, et nad on kasulikud, korjan neid isegi usinamalt – olgugi, et tegelikult oleks neid tarvis ainult kapis seismiseks, mitte igapäevaselt taskus silitamiseks ning sünteetiliste jopede taskutesse pole neid ilmselt üldse tarvis.

Sellised kombesid tekivad põhjuslikkuse väärast või vähesest mõistmisest. Nimelt võis kunagi olla tegemist selge põhjus-tagajärg seosega, kuid nüüdseks on põhjus unustatud või teadmata, samas kui hea tagajärg on jäänud põlvkondlikku mälusse käskude, keeldude ja traditsioonide kujul. (Hiimäe 2012: 18) Mõnikord juhtub, et algne põhjus või probleem, mida püüti lahendada, on aja jooksul muutunud või hoopiski kadunud ning halvemal juhul võivad pikalt kesta põlvest-põlve edasi antud „tarkused”, mis mõjuvad praeguses olukorras hoopiski halvasti või lihtsalt kulutavad mõttetult aega ja ressursse. Teine äärmus on olukorrad, kus algne põhjus on samuti teadmata või unustatud, kuid endiselt aktuaalne – nagu ka minu lugu kastanitega. Muidugi, midagi ei juhtuks, kui ma kannaks neid kastaneid hea õnne eesmärgil või kui ma nad ka ära unustaks. Ometigi panevad sellised juhtumid ettevaatlikumalt suhtuma neisse pealtnäha mõttetutesse tegevustesse ja tavadesse, kuna nende olulisus võib olla meile hetkel lihtsalt nähtamatu.

3. EBASELGUS

Eelnevas peatükis kirjeldasin ja analüüsisin mõningaid oma ebauske, lootes välja selgitada, kas ja mida ma siis täpsemalt usun. Õhku sai küll pigem visatud uusi küsimusi, segaseid seisukohti ja vastakaid tundeid kui konkreetseid vastuseid,

ometi tundub, et kogetud ebamäärasus ei hirmuta mind. Paradoks ja dissonants, mis tekib teadusliku suhtumise ja ebausku kokkupuutepunktides, paistab eksisteerivat pigem kummagi idee põhimõtetes ja definitsioonides, mis põhinevad selgetel vastandustel ja välistustel, kui igas inimeses eraldiseisvana. Igapäevane teadus ja kodune ebausku ei satu meie peas seesugusesse vastuollu. Peas aga ei ole ega saagi kergesti olla vastukäivaid tõdesid. On vaid mitmesugustest taustteadmistest ja kontekstidest moodustunud tööprogrammid, mis järjekorras ja juhuslikult ringeldes ei lase reeglina endid üksteisest häirida. (Veyne 2006: 104–111) Neid programme on alati mitmeid, nõnda et ei teki hetke, kus meil ei oleks väärtaks osutunud mõtet võimalik mõne parema ideega asendada. Seega saame me näiteks vahetada teadusliku seletuse ebausku või mõne muu alternatiivse teooria vastu, kui esimene ei suuda meid rahuldada, edasi viia või käimas hoida. Nõnda nagu mul on raske defineerida oma suhtumist uskudesse, nõnda on keeruline ka mõistatada, mida inimesed näiteks Vana-Kreekas oma – meie jaoks absurdsetest – müütidest ja uskumustest mõtlesid. Tõenäoline paistab, et nad ühtaegu teadsid, et need on tobedad, ja samas võtsid neid sellegipoolest tõsiselt. Inimesed kipuvad kasutama erinevaid religiooni- ja ebauskuüsteeme, et leida kinnitust sellele, mis neile parasjagu kasulik tundub. See ei tähenda samas, et nende usk oleks ebasäärne või isegi teadlikult omakasupüüdlik – nad ei pruugi oma meelemuutust isegi märgata. Selline ebastabiilsus on pigem lihtsalt üks inimlikest omadustest. (Hiimäe 2016: 25, 32; Veyne 2006: 104–111) Lisaks võib vastandlike ideede samaaegse olemasoluga hakkamasaamine olla vastupidiselt isegi väga oluline oskus, tänu millele suudavad inimkultuurid, pidevatele sisemistele pingetele vaatamata, nõnda kaua vastu püsida. Sellised konfliktid ei lase ühiskonnal stagneeruda, vaid ebakõla ebamugavus sunnib meid pidevalt uuendusi otsima. (Harari 2014: 181–184)

Kokkuvõttes tundub, et ebamäärasus on pigem hea. See õpetab meid võõraste ideede ja paradoksidega toime tulema ning jätab rohkem ruumi ka uuteks avastusteks. Samal ajal on ebauskuudel ka hirmu vähendav, ehk isegi terapeutiline toime. Nad pakuvad kiirelt vastuseid kuniks maailm on liiga segane, et sellega

toime tulla ning kaitsevad kui hirmu või vaenlase vastu ei ole füüsilist kaitset võimalik leida. Üks ebauskuude põhilisi toimemehhanisme on ka tähenduste loomine ja suurema tähenduslikkuse toomine meie selge funktsioonita maailma. Puhtalt teaduslik lähenemine võib jätta mõned meie vajadused rahuldamata, mõned vastused liialt lakooniliseks ja väikeseks. Tundub, et me ei ole olendid, kellele on tarvis ainult praktilisi, materiaalseid, ellujäämiseks vajalikke asju. Meile on tarvis ka „hingetoitu” – kogemusi ja teadmisi, kuidas oma mõtete, tunnete ja end ümbritsevate inimsuhetega toime tulla. (Sheldrake 2020: 26–30)

4. LOOMETÖÖ REFLEKTSIOON

Käesolev tekst saadab mu näitusetöid, milleks on kolm VR kiivritena toimivat peaehtet, nende juurde käivad aksessuaarid ning VR videod. Töid saadab näitusel omakorda videoprojektsioon, milles on võimalik näha peaehte-kiivrite pähepanemise protsessi, kandmist ja VR videote vaatamist.

4.1. Peaehted

Kolm peaehtet (või ka VR kiivrit) koosnevad poleeritud messingtraadist konstruktsioonist, plast-läätsedest ja viimaste külmkinnitustest. Iga peaehte juurde kuulub valik mitmesuguse sümbolikaga (nt ring, silm, kuusirp, sõrm, kahvel, kamm, redel jpm) ja mitmesugustest materjalidest (nt messing, poolvääriskivid, siidiniit, kangas, kips, malm, plastik jpm) aksessuaare, ripatseid ja juuksenõelu, mida on võimalik lisada, eemaldada ja kõigi kolme peaehte vahel vahetada. Peaehte puhul on tegemist interaktiivsete teostega: VR kiivri ehtimine on siin kontekstis rituaalne tegevus, mis annab võimaluse igal kandjal luua just enda jaoks vajalike metafooride ja sobivate sümbolitega ehe.

Ehete kujundamisel oli mulle esteetiliste valikute tegemisel inspiratsiooniks esoteeriliste poodide õhkkond, mis keskendub vaimsete või müstiliste traditsioonidega seotud esemetele ja tavadele. Esoteerikapoodide üheks tunnuseks on looduslike materjalide kasutamine: puitu, kive ja kristalle leiab nii tootevalikust kui ka sisekujunduse juures. Keskendutakse sensorsete kogemuste loomisele, näiteks hämara valguse, põlevate küünalde või suitseva viiruki teel, mis seob kliendid vaimsete ja müstiliste traditsioonidega, mida pood esindab. Üldiselt on esoteerikapoodide esteetika eesmärk luua rahustav ja mõtisklev õhkkond, mis julgustaks sissepoole vaatamist ja vaimset kasvu. Peaehte loomisel lähtusin ka pea kujust ning läätsede ja ekraani hoidmiseks vajalike mehhanismide lisamisest. Peaehted on kõik pisut erineva suurusega, et anda võimalus erinevate

peakujudega inimestel ehteid kanda. Iga peaehtega on kaasas ka nutitelefon, mis näitab 360-kraadist videot ning neid omavahel ühendades toimivad peaehted VR kiivritena. Kiivrite kuju ja lisandid on mõeldud toetama nii VR filmi sisu kui ka vaatamise kogemust kas siis sisuliste vihjete või esoteeriliselt laetud detailide näol.

Toon käesolevas projektis kokku temaatiliselt tänapäevaseid lahendusi ja justkui arhailist ebausklikkust. Sarnase teema ja esteetikaga tegeleb ka kunstiplatform „New Mystics“ (Bucknell 2021–), mis arutleb kollaboratiivselt kirjutatud artiklite ja kunstiteoste kaudu maagilise maailmavaate ja meie igapäevase kõrgtehnoloogilise elu kokkupuutepunktide üle. Ma soovin oma uurimuse ja praktiliste töödega näidata, kuidas ebaususe toimimisega seotud mõtteviisid ja emotsioonid on meis loomulikud ja peaaegu märkamatud tekkima, olenemata kontekstist või meediumi teaduspõhisest tehnoloogilisusest.

4.2. Kas meri on alles?

Esimeses videos näeme mind hallil päeval mere ääres jalutamas, kükitamas, kivikesi ja oksajuppe korjamas ning neid vette loopimas. Siin ei paista toimuvat midagi esoteerilist ega ebausklikku, kuid tegelikult viin läbi üht isiklikku rituaali: ma kontrollin, kas meri on alles.

Meie pere suvila asub merest sajakonna meetri kaugusel ning ilusate ilmadega veedan ma enesestmõistetavalt palju aega rannas. Mere kontrollimise rituaal on aga oluline pigem päevadel, mis ei ole nii päikeselised, ja aastaaegadel, kus randa ei kisu. Kuna suvila ei ole Tallinnast kuigi kaugel, siis sõidan sinna mõnikord ka külmal ajal lihtsalt kiirelt midagi viima-tooma. Ma viskan kastid autost kolituppa, panen maja lukku ja olen juba peaaegu autosse tagasi istumas, kui tuleb meelde, et peaks merd kontrollima. Rituaal seisneb eelkõige lihtsalt randa minemises ja mere nägemises. Kui juba mere ääres olla, siis võiks muidugi vaatepilti ka nautida mõne hetke: mõne kivi vette visata, laineid katsuda või rannaveerel jalutada – kuid

põhiline on veenduda, et meri on alles. Mida see üldse tähendab? Kuidas saaks meri kadunud olla? Ma ei tea. Tähendab, ma tean väga hästi, et meri ei saa kadunud olla – ehk pisut mõõnanud, kuid siiski alati alles. Pool minust teab muidugi, et see on tobedus: ma käin merd vaatamas lihtsalt sellepärast, et kuidagi piinlik oleks omada rannaäärset suvilat, aga mitte kunagi merd nautida ning seega olen ma tõenäoliselt ise distsipliini mõttes sellise harjumuse endale tekitanud. Ja sellegipoolest ei saa ma seda tegemata jätta. Lihtsalt, tundub kuidagi väga oluline, olenemata sellest kui kiire mul on, iga kord kontrollida, kas meri on ikka alles.

4.3. Ära anna alla

Ma süütan küünla, seon tarokaartide paki lahti, otsustan küsida järgneva kuu kohta, segan kaarte, jagan kaardipaki kolmeks osaks ja tõstan nad kokku tagasi, tõmban paki pealt 4 kaarti ning tõlgendan neid seejärel väikese spikri abil, mille olen endale koostanud: „Tee tööd, kuigi see on raske. Aga ära anna alla, sest sa oled juba väga lähedal. Ja sul on potentsiaali ja jõudu ja loovust, et jõuda edasi ja avastada midagi... tulevikus. Niiet - ära anna alla.” Tõlgenduse lõppedes panen kaardid pakki tagasi, seon paelaga uuesti kinni, tõstan kõrvale ning lõpuks kustutan küünla.

Teises VR videos loen ma vaatajale tarokaarte. Kummaline on lugeda kaarte kellelegi, keda ei ole tegelikult ruumis. Kummaline on ehk ka kuulda oma ennustust kelleltki, keda ei ole tegelikult kohal. Ma ei loe üldiselt tarokaarte teistele inimestele, ma ei ole kuigi enesekindel jutuvestija ega usalda oma mälu kaartide tähenduste tõlgendamisel, kuid soovisin siinse projekti raames seda siiski proovida. Ma kirjeldasin juba varasemas peatükis oma kogemusi taroga, kuid ei rääkinud kaartide lugemise enda protsessist. Ma olen teinud enda jaoks mitmeid reegleid ja loonud väikseid rituaale, et olla kindel, et kaartidelt tuleks vastuseid. Kõige parem on, kui lugeda neid lahtise akna all, puhtal laual, veel parem kui põleb küünal ja on

hämardumas. Kaardipaki võib karbist või punasest lindist lahti pakkida alles siis, kui kõik muud atribuudid on juba valmis. Küsimuse peab esitama, vähemalt oma peas, võimalikult selgelt ning ka kaartide laotuse peab vastavalt küsimusele enne paki segamist välja mõtlema. Oluline on ka, et sama küsimust ei tohiks küsida kaks korda ning kaarte ei saa lugeda väga väsinuna, ärevana, valutava peaga ja keskendumata. Aga kõige olulisem on muidugi „õige tunne”.

4.4. Rituaal heli ja tulega

Kolmas video algab hämarusega. Aegamööda süütame me küünlaid ja viirukeid, aeg-ajalt kõlab helikausi kumin ning kui kõik küünlad saavad süüdatud, hakkame me neid ükshaaval jälle kustutama, kuni ruum kaob uuesti hämarusse.

Küünalde süütamine on alati märgiline tegevus ning saadab paljusid rituaale – sh sünnipäevatordi küünalde puhumine, hingedepäeval aknale küünla panemine, haudadele küünalde viimine, kirikutes palveküünla süütamine jpm. Siin videos mängin ma rituaali mehaanikaga. Ma ei jäljenda ega kirjelda ühtki olemasolevat praktikat konkreetselt, vaid kasutan traditsiooniliselt esoteerilise seosega elemente – küünlaid, viirukeid, helikaussi – ning jätan rituaali tähenduse vaatajale mõistatuseks. Ehk on tegemist minu isikliku traditsiooni või ebausuga? Isiklike rituaale võib olla raske kõrvaltvaatajana mõista või isegi märgata. Samamoodi võib olla raske mõista ka sümboolikast ülekoormatud rituaale, kui tegevuste või sümbolite taust ei ole vaatajale tuttav. Erinevalt näiteks eelpoolmainitud mere kontrollimise videost, on siin videos aga selgelt tegemist rituaaliga ja äratuntavad on sümboolse taustaga elemendid – kuid rituaali taga ei ole selget tähendust. Käesolev rituaal pakub pigem vaatajale keskkonna, milles tähendus on juba igaühe enda teha või leida. See on ruum ja aeg, milles võib mediteerida, puhata mõistust, mõtiskleda valguse ja varju, tekkimise ja kadumise üle... kõige või mitte millegi üle.

5. VIRTUAALNE EBAREAALSUS

Mu peaehted ja nende aksessuaarid mängivad tuttavlike või oma lakoonilises geomeetrisuses lihtsalt universaalsete kujundite ja sümbolitega: ringid, ristid, kuu ja tähed, teravikud ja ümarused tekitavad mitmesuguseid assotsiatsioone, äraspidist äratundmist või miks mitte mõnel juhul ka võõristust. Mineraalid ja poolväärisivid meenutavad ähmaselt kuulnud-loetud kirjeldusi kivide energiatest ning, kuigi ma ei mäleta ühtki neist täpselt, siis silme ette kerkib mulje maagilistest rituaalidest, viirukisuitsust, uuest jõust või kaitsest. Ehte asukoht – pea – rõhutab nii kandja loogilise mõtte kui ka kujutlusvõime keskpunkti. Ma ei tea, milline sümbol ja tähendus – ja mis hetkel – on mu tööde kõige selgem või sügavam metafoor. Vastupidi, selle sümbolitesupi mõte on pigem demonstreerida, et tähendused on vabad tekkima igas vaatajas vastavalt tema enda kogemuste pagasile, olenemata autori kavatsustest. Sümbolite omavahelisi seoseid ja nende seoste kombinatsioone on ehk keeruline lahti seletada, kuid nende tekitatud meeleolud või kujutluspildid võivad samas olla väga selged. Marcel Mauss kirjeldab sarnaselt nõia, šamaani või võluri rolli maagiliste rituaalide kavandamisel ja läbiviimisel: viimastel on tõenäoliselt vaid ähmane seletus enda poolt kasutatavatele kujunditele, sõnadele või liigutustele, kuid samas on selge pilt soovitatavast tulemusest ja usk selle saavutamisse. (Mauss 2006: 77–78, 93) Me loome alateadlikult ise oma assotsiatsioonid kõigega, mida me enda ümber näeme ning suudame luua nähtu mõistmiseks vajaliku konteksti ja narratiivi (Unger 2019: 144, 206).

Neist kujutluspiltidest saadetuna võib rituaalsena mõjuda ka VR kiivri pähe panemine. Kiiver – või peaehe – ja tema aksessuaarid käituvad siin rituaalsete atribuutidena; tööriistadena, mis käivitavad muutuse. Metafoorne kiivriehtimine on samuti omaette tööriist, mis võimaldab edastada ebausude ideid ning viimast paremini mõista ja mõtestada. Väikesed riputatavad esemed on siin kontekstis metafoorid, kuna neid kasutades tekivad uued tähendused: kui inimene teeb

valiku, mida ta kiivri külge riputada soovib, sünnivad uued seosed materjali, keha ja vormide kombinatsioonis. Aksessuaaride valimine, külge kinnitamine ja puudutamine loob sobiva meeleolu ja juhatab rituaali sisse ning nende kandmine võimaldab sooritada rituaali, milleks antud juhul on VR filmis osalemine. Töodes on oluline osa ka helil: videotest kostuvad ühtlase rütmiga taustahelid ning peaehte metalldetailide kõlin saadab ehete külge kinnitamist ja seejärel juba iga pealiigutust. Siinjuures on mind inspireerinud šamaanide tihedalt sümbolite, tööks vajalike vahendite ja metafoorsete tikanditega kaetud kostüümid. Nende rituaale saadavad metallist talismanide ja ohutiste kõlin; rippuvate patside, lintide ja sabade virr-varr; rütmilised trummilöögid, kõristid ja loitsimine. (Hoppál 2003: 94–115) Heli kasutatakse ka mitmete ebauslike rituaalide juures tuulekellade, väikeste gongide või kellukeste näol ning kumisevad metalsed hääled, pehmed trummid ja loodushelid imiteerivad pillid aitavad omamoodi hoopiski vaikust rõhutada ning luua rahustavat, transilikku meeleolu. Ma olen rituaali protsessi oma töödes teadlikult rõhutanud nii videote temade kui ka kiivri detailide ükshaaval kinnitamise kaudu, et luua usu tekkeks vajalik keskendumist ja pühendumist soodustav keskkond. Ma räägin „usust”, aga ma ei mõtle tingimata religioossust või usklikkust, vaid pigem sedalaadi usutavust, mille tõttu platseebo toimib. Platseebol ei ole ühtki ravivat komponenti, loogiliselt võttes ei tohiks ta midagi muuta, aga ometigi on ta efektiivne ravim. See annab lootust, et on veel teisigi sarnaseid praktikaid, mis toimivad ilma, et me suudaks päriselt seletada miks.

Kirjandus, kunst ja kujutelmad loovad kummalise vaheala, reaalsuse ja muinajutulise segu, mis julgustab meid uskuma, et asjad võivad eksisteerida isegi siis, kui me neid parasjagu ei näe. (Sutcliffe 2015). Me loome romaani või vaatame kunstiteost ning usume tema narratiive ja elame kaasa sealsete tegelaste eludele, kuid niipea kui me sulgeme raamatu, pöörame pilgu kõrvale ja lahkume sellest virtuaalsest kontekstist, siis unustame ka tema tõelisuse (Veyne 2006: 30–35). Sarnase muinasjutulise tõelisusega astun dialoogi ka oma VR teostes. Üheks mu inspiratsiooniks on režisöör Tsai Ming-liangi VR film „The

Deserted: VR” (2017). Autor räägib, et teda võlus VR, kuna see võimaldab paigutada vaataja täielikult teise keskkonda – ruumi, kus vaataja pilku ei saa enam kontrollida vaid kõigest juhatada, aidata õigele teele. Pikad aeglased kaadrid on virtuaalses keskkonnas mõjuvad, kuna vaatajal on võimalik pöörata aegamööda ja omas tempos tähelepanu nii ruumis liikuvatele tegelastele kui ka ruumi detailidele. Samas, vaataja ei näe ruumis iseennast ning tunnetab seega läbisegi nii enda ebareaalsust kui ka filmi fiktiivsust. (Eye Filmmuseum 2019) Vaataja sunnitud iseseisvus VR teoste kontekstis peegeldab minu jaoks inimese vajadust ka päris reaalsuses end ümbritsevast kaosest leida iseseisvalt tähendusi ja vastuseid.

Oma praktiliste töödega astun dialoogi teoreetilises osas arutatud ideedega. Virtuaalne ehk „peaegu” reaalsus, sümbolite mitmekesisus, konkreetsete tähenduste puudus või just paljusus loob keskkonna, mis julgustab harjuma ebaselgusega ning mõtete, mõistete ja muljete segunemisega. Meie vajadus leida maailmas toimuva kohta enda jaoks hoomatavaid selgitusi, saada teada, miks asjad juhtuvad just nii, nagu need juhtuvad, ei jää (õnneks) faktide ja selgete tõendusmaterjalide puudumise taha toppama. Ma kõrvutan ka ebausust fiktiivsust VR-i ebareaalsusega ning näitan, et kuigi see kogemus on simuleeritud, siis tal on sellegipoolest väärtus: see, et sa suudad uskuda tema kunstlikku „tõde” annab talle reaalse mõju. Ma nimetasin eespool ebausku hirmu ravimiks ning ebausklite toimingute ideaalseks tulemuseks ma arvangi olevat, selle kõige laiemas mõttes, hirmu vähendamise. Tarokaartide lihtsad juhtnöörid ja ennustused annavad tuleviku suhtes teatava kindlustunde. VR videotes ja peahete kandmisega kaasnevate rituaalide mõtteid koondav mõju, hetkeks igapäeva mürast eemaldumine, ehk ka isiklikul tasandil tajutav kontakt „millegi suuremaga” ning mitmed muud aspektid loovad rahu ja selgust, mis võib meid aidata kaootilise maailmaga hakkama saada.

KOKKUVÕTE

Ma alustasin seda teekonda ja uurimust pigem skeptilisest seisukohast. Minu küsimus oli, et kuidas ma saan end tänapäevase haritud inimesena nimetada ebauskliteks. Analüüsides oma igapäevaseid ebauske, peaaegu alateadlikke rituaale ja kummalisi harjumusi – nii uurimuse teoreetilises osas kui ka praktiliste tööde käigus – olin aga hoopis üllatunud, et paradoks ebausklite ideede ja teadusliku mõtteviisi vahel avaldas mulle nii vähe mõju. Ma suutsin teadvustada ebausklite ebaloogilisust, ebatõenäolisust või isegi nad loogiliselt lahti seletada – ja sellegipoolest jätkata nende kasutamist. Olukorra ebamäärasus ei häirinud mind tegelikult ning olen selle uurimuse käigus õppinud nägema ebausklite praktikate seotust loovuse, leidlikkuse ja kujutlusvõimega. Lisaks, vastupidiselt ebamäärasusele, pakuvad ebausud ka kiireid vastuseid küsimustele, millele tegelik vastus võib puududa. Nõnda täidab eausk – samuti nagu ka usk, teadus ja spirituaalsus – tähenduslikkuse auke meie maailmas, mis muidu võiks meid ajada tupikusse või isegi hulluks. Neid auke saab alati hiljem, kui tekivad uued teadmised ja võimalused, millegi muuga täita. Mõistagi on üleliigne eausk ohtlik, samamoodi nagu ka üleliigne ratsionaalsus – nagu iga usk ja fantaasia, ei tohi see meid täielikult reaalsusest lahutada.

Käesoleva uurimuse praktiline osa andis mulle võimaluse VR videote näol teadlikumalt kogeda kolme isikliku eausklite rituaali. Minu jaoks oli väga huvitav näha, kuidas traditsioonilised ja väga füüsilised eausklite ideed, nagu tarokaartide lugemine, küünalde süütamine või ka kõrvaltvaatajale nähtamatu isiklik rituaal, on dialoogis VR-i tehnoloogilise ja samas ebareaalse olemusega. Nad jagavad sarnast ebamäärasust meeleolu – olles üheaegselt väga konkreetsed oma mehaanikaga (nt rituaalide või tehniliste lahendustega) ning samal ajal simuleerides tõelisust. Minu jaoks jõuavad nad ka sarnasele järeldusele: simuleeritud kogemusel võib olla siiski reaalne reaktsioon, mõju ja kasu. Kõrvutades ebausust väga pikka ajalugu ja laia levikut VR tehnoloogia suhtelise

uudsusega saan ma ka järeldada, et ebausud ei kao uute tehniliste lahenduste leiutamisel, vaid on varmad tekkima iga mure korral, kohanduma meie uute tehnoloogiliste hirmudega ja aitama meid küllap ka kauges tulevikus.

Tunnistan, et ei pea end tegelikult jätkuvalt kuigi ebausklikuks inimeseks ja usun, et enamikke justkui paranormaalseid nähtusi on ilmselt võimalik seletada millegagi, mille jaoks meil lihtsalt teaduslik keel veel puudub. Aga see, et me ei tea, kuidas midagi nimetada, ei tähenda, et seda ei oleks olemas. Mulle paistab, et ebausklikkus ja tema tekkimise mehhanismid on kõiki meie eluetappe läbivad mõtteviisid, mis aitavad meil toime tulla nii emotsionaalselt, evolutsiooniliselt kui ilmselt ka teaduse mõttes progressiivselt. Ebausklikud praktikad on osa meie igapäevasest toimimisest ning me mitte ainult ei ole võimelised neist lahti saama, vaid selle tõsimeelne üritamine oleks isegi väga kahjulik. Mustreid tuvastaval ja tähendusi looval mõistusel on meie elus teenitult keskne koht.

ABSTRAKT

Käesolev kirjalik uurimus ja interaktiivne ehteprojekt tegeleb ebausklikke praktikate ja teadusliku mõtlemise vahelise konfliktiga.

Eestist rääkides mainime tihtipeale uhkusega, et oleme üks ateistlikumaid riike maailmas. Samas näitavad viimase aastakümne sees tehtud rahvaküsitlused, et enamik inimesi usub millessegi üleloomulikku – nt karmasse, ennetesse, inglitesse või talismanidesse. Mulle tundub, et teadusliku mõtlemise ja ebausklikkuse vahel laiuks justkui kuristik. Häbi – või vastupidi trotslik – on tunnistada, et loen horoskoopi või otsin välja unenägude seletusi. Veelgi raskem on iseendale tunnistada, et ma ehk natuke võtan seda isegi tõsiselt. Sean kahtluse alla, kas on võimalik pidada ennast mõistlikuks, tänapäevaseks inimeseks ja samal ajal uskuda ideedesse, mis on ebamäärased ja läbiuurimata, ning uurin, kuidas võiks lepitada neid kahte maailmavaadet – teaduslikku ja ebausklikku.

Uurimistöös mõtestan lahti, mida eausk minu jaoks tähendab; milliseid ebausklikke praktikaid ma oma igapäevaelus märkamatult või enesestmõistetavana kasutan; ning kas või kuidas mulle nendest kasu on. Kirjeldan, analüüsin ja kontekstualiseerin ebausklikke praktikaid oma isiklike kogemuste näitel ning läbi interaktiivse loomeprojekti, milles on kokku toodud peaehted, videod, virtuaalreaalsus ja ebausü teematika. Dialoog temaatiliselt tänapäevaste lahenduste ja justkui arhailise ebausü vahel demonstreerib, et ebausü toimimisega seotud mõtteviisid ja emotsioonid on meis loomulikud ja peaaegu märkamatud tekkima, olenemata kontekstist või meediumi teaduspõhisest tehnoloogilisusest. Jõuan töö käigus järeldusele, et ebausklikkus ja tema tekkimise mehhanismid on kõiki meie eluetappe läbivad mõtteviisid, mis aitavad meil toime tulla nii emotsionaalselt, evolutsiooniliselt kui ka teaduse mõttes progressiivselt.

ABSTRACT

This written work and interactive jewellery project investigates the conflict between superstitious practices and scientific thinking.

When talking about Estonia we tend to mention with some pride that we are one of the most atheist countries in the world. However, studies conducted in the past decade show that most people do in fact believe in something supernatural – e.g. karma, omens, angels or talismans. It seems to me that a chasm separates scientific thinking and superstition. I feel strangely ashamed – or spiteful – when I say that I read the horoscope or that I try to interpret my dreams. It is even harder, though, to admit to myself that I might even be taking it somewhat seriously. I am casting doubt over whether it is possible to call oneself a sensible, contemporary person and yet believe in ideas that are unclear and under-researched. Also, I am investigating how it might be possible to reconcile those two worldviews – the scientific and the superstitious.

In this thesis I am investigating what superstition means to me; which superstitious practices I unconsciously or unknowingly use in my daily life; and how or if they might be useful to me. I will describe, analyse and contextualize superstitious practices through my personal experiences with them, and through an interactive creative project which unites jewellery (head pieces), videos, virtual reality and superstitious themes. A dialogue between modern technical solutions and archaic superstitions demonstrates that the thought patterns and emotions connected to the inner workings of superstitious beliefs appear in us naturally and almost unnoticeably, regardless of the context or the science-based technological medium of the works. In the course of this thesis, I conclude that superstition and the processes, by which it is created, are ways of thinking that are present in every stage of our lives, and are invaluable in helping us cope emotionally, evolutionally and progressively even in regards to science.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Annus, Amar 2017. Muistse Mesopotaamia nõiatekstitid. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- Bucknell, Alice 2021-. New Mystics. <https://www.newmystics.xyz> (link avatud 15.05.2023)
- Eye Filmmuseum 2019. Interview met Tsai Ming liang over zijn VR The Deserted. <https://www.youtube.com/watch?v=K-bOWt3O344&t=779s> (link avatud 28.03.2023)
- Harari, Yuval 2014. Sapiens. London: Vintage books
- Hiiemäe, Reet 2012. Kaitsemaagia eesti rahvausundis. Tallinn: Pegasus
- Hiiemäe, Reet 2016. Folkloor kui mentaalse enesekaitse vahend: usundilise pärimuse pragmaatikast. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
- Hoppál, Mihály 2003. Šamaanid Aasias ja Euroopas. Tallinn: Varrak
- Kõiva, Mare 2011. Eesti Loitsud. Tallinn: Pegasus
- Malinowski, Bronislaw 2020. Maagia, teadus ja religioon ning teisi esseid. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
- Mauss, Marcel 2006. A General Theory of Magic. New York: Routledge
- Nilsson, Nils. J. 2014. Understanding Beliefs. Massachusetts: MIT Press
- Pascal, Blaise 1998. Mõtted. Tallinn: Hortus Litterarum : Logos
- Rana, Mah 2002-. Meanings and Attachments. <https://meaningsandattachments.com> (link avatud 19.04.2023)

Rommel, Atko, Meelis Friedenthal 2012. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Ajalooline Ajakiri (2012) 3/4 (141/142). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 203–220

Schmitt, Jean-Claude 2000. Püha hurdakoer: Guinefort - lasteravija 13. sajandist. Tallinn: Varrak

Sheldrake, Rupert 2020. Teadus ja vaimne praktika. Tallinn: Postimees Kirjastus

St. Pierre, Louise 2019. Design and Nature: A History. – Kate Fletcher et al (eds.). Design and Nature: A Partnership. London: Routledge, lk 93–108

Sutcliffe, Jamie 2015. Interview with Katrina Palmer. The White Review, online exclusive, September 2015. <https://www.thewhitereview.org/feature/interview-with-katrina-palmer> (link avatud 28.03.2023)

Žižek, Slavoj 2009. First as Tragedy, Then as Farce. London: Verso

Tsai, Ming-Liang 2017. The Deserted: VR. Taiwan

Unger, Marjan 2019. Jewellery in Context. Stuttgart: Arnoldische

Verbeek, Peter-Paul 2005. What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press

Veyne, Paul 2006. Kas kreeklased uskusid oma müüte? : essee konstitueerivast kujutlusvõimest. Tallinn: Varrak

PILTIDE NIMEKIRI

Alapeatükkide illustratsioonid, autor Ulrika Paemurru.

Ekraanitõmmised 360-kraadistest videotest, autor Ulrika Paemurru, näitlejad: Ulrika Paemurru, Britta Paemurru.

Ekraanitõmmised videost „Ebausik ja ebareaalsus“, autor Ulrika Paemurru, näitlejad: Giulia Lanza, Sille Luiga, Indrek Mesi.

EKA Eesti
Kunstiakadeemia

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätсед, niit, nutitefon, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

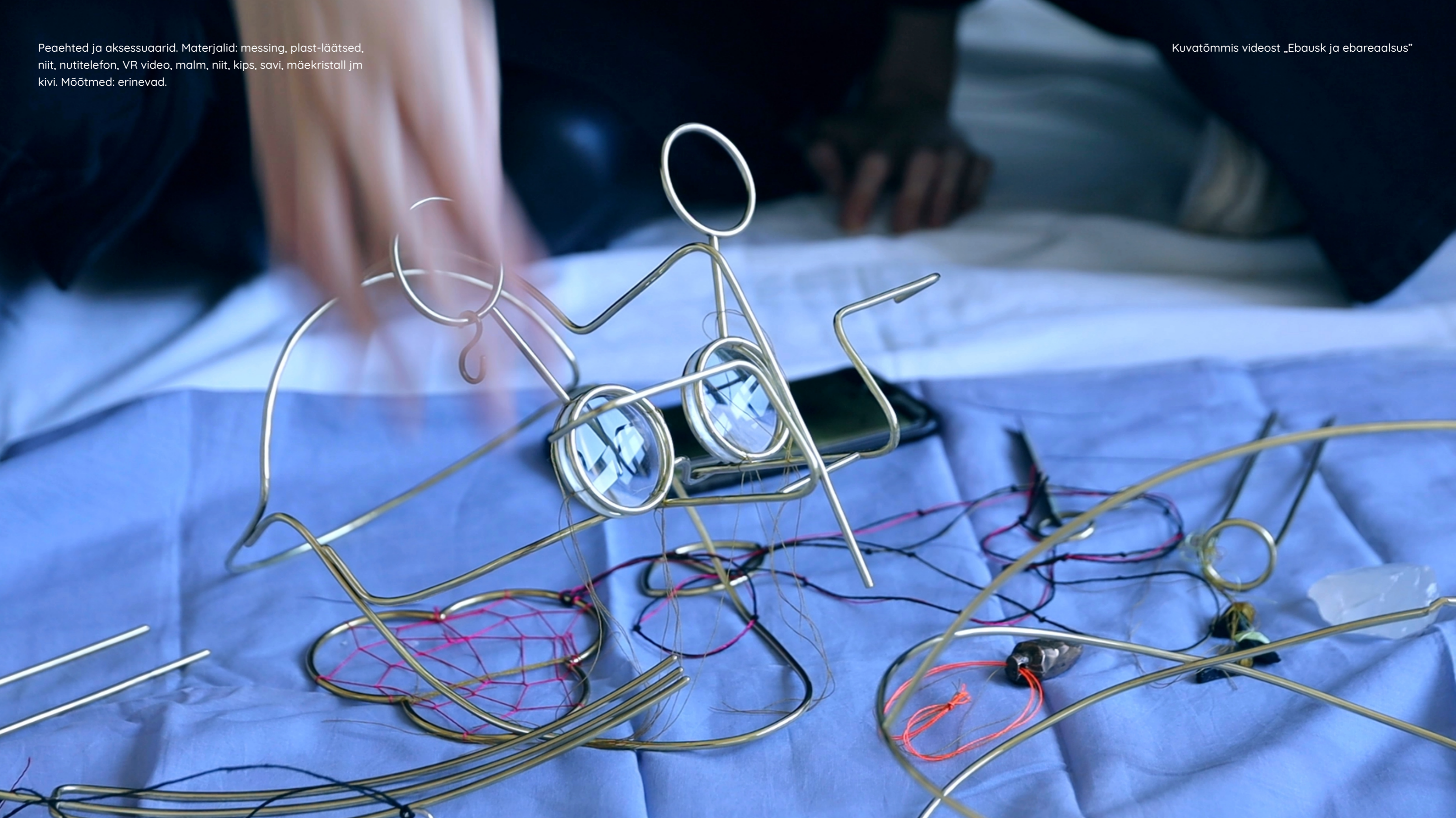
Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

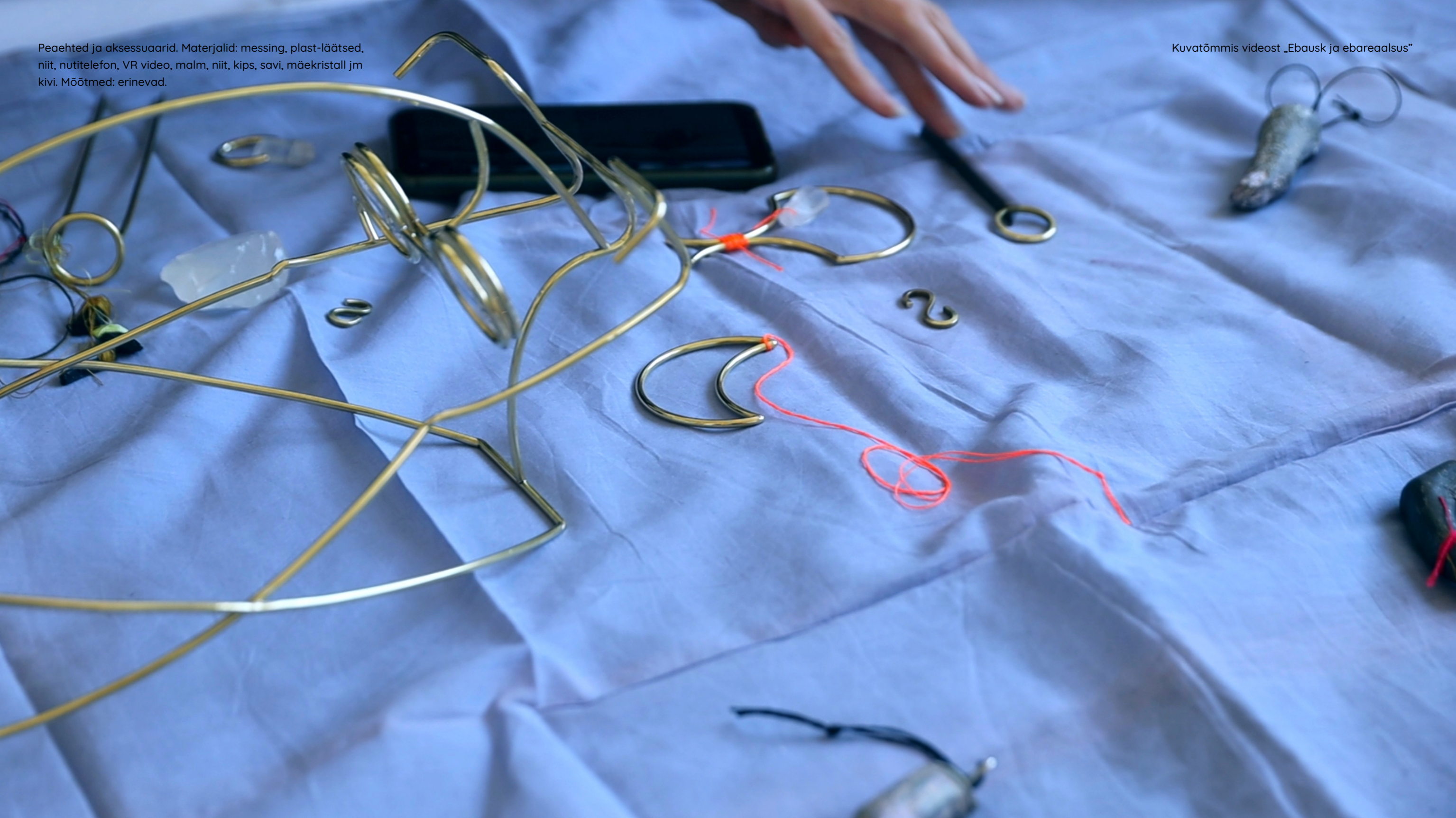
Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätсед, niit, nutitelefон, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätсед, niit, nutitelefон, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitefon, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausuk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätсед, niit, nutitelefон, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebareaalsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitefon, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peehted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

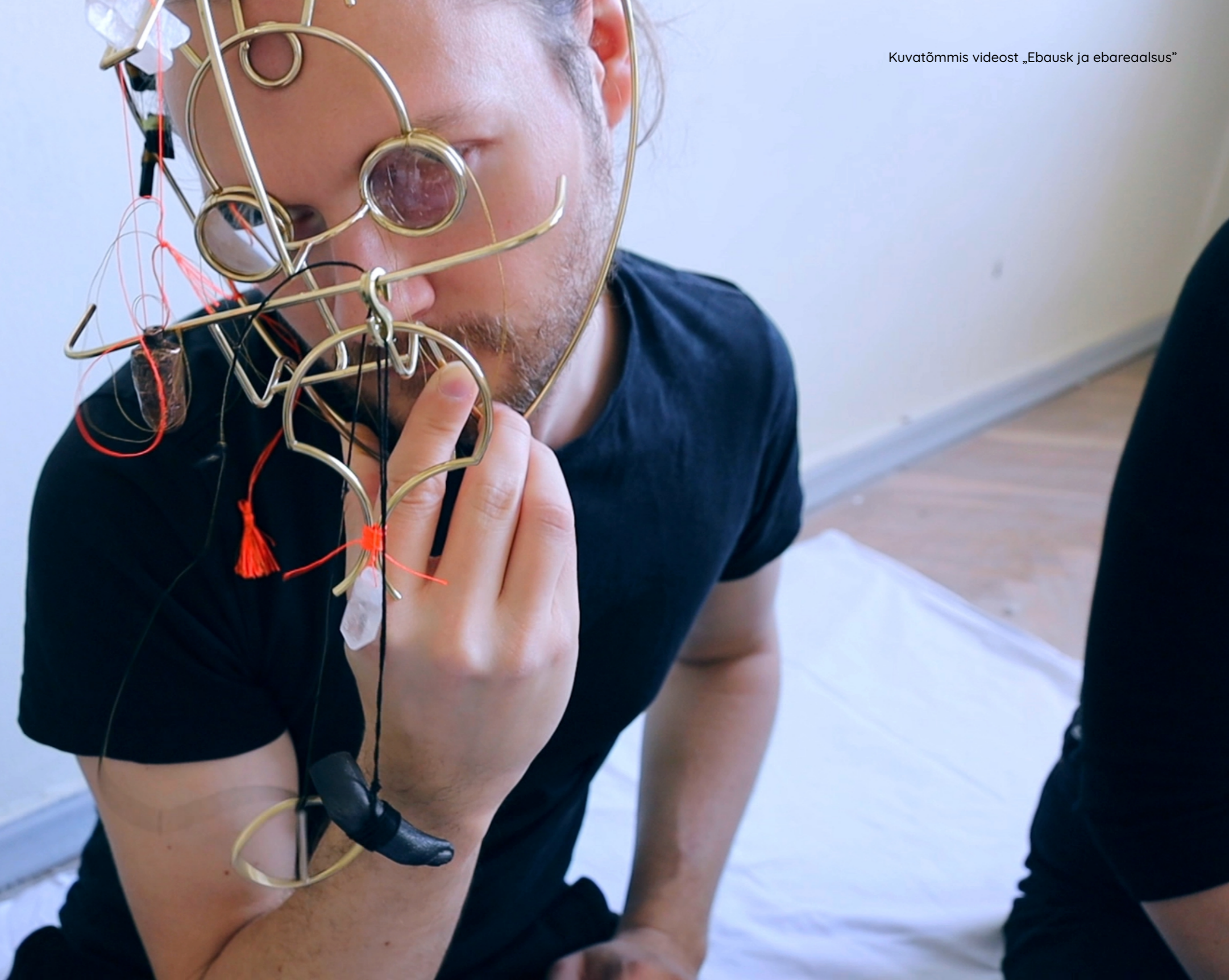
Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitefon, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmed: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefon, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitefon, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

Peahted ja aksessuaarid. Materjalid: messing, plast-läätsed, niit, nutitelefoni, VR video, malm, niit, kips, savi, mäekristall jm kivi. Mõõtmel: erinevad.

Kuvatõmmis videost „Ebausk ja ebarealsus”

